

Les pintures romàniques de Sant Pau de Casserres¹

per ROSA SERRA I ROTÉS

Conservades des del 1940 al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona són un dels conjunts murals més importants del romànic català del s. XIII. L'any 1979 el Servei de Restauració i Catalogació de Monuments de la Diputació de Barcelona inicià unes obres de restauració a Sant Pau fruit de les quals, fou trobat un nou fragment de pintura que es conserva a la mateixa església.

Les pintures murals decoraven un arcosoli d'arc apuntat situat a migdia de l'església, prop de l'absis, i continuaven en aquest mateix mur; era un conjunt de considerables proporcions. Malgrat l'estat deficient de conservació i la pèrdua d'escenes senceres, les restes que conservem ens presenten un ric conjunt iconogràfic que malauradament és poc conegut.

La temàtica i la composició

L'escena central presenta la figura de Crist a mig cos amb els braços oberts i envoltat pel Sol i la lluna, l'Alfa i l'Omega; l'escena és presidida per l'Agnus Dei a la clau de l'arc apuntat, els àngels del Judici i els morts que surten de les seves tombes. Acompanyen al grup central uns plafons amb les escenes d'Adam i Eva al Paradís, un àngel turiferari i la figura de l'heron; (una de les escenes és perduda però s'ha identificat amb l'Anunciació). A la part inferior hi ha la figura de l'arcàngel Miquel i l'arcàngel Gabriel lluitant amb el drac, l'aparició de St. Miquel al Mont Garzano (Itàlia), la figura de Crist de mig cos sobre un fons estrellat, i els tres Reis de l'Orient.

Els plafons laterals hi són representats, en grans proporcions, les imatges de St. Pau de Narbona i de Sant Cristòfol, el primer patró de l'església. El conjunt trobat l'any 1979 al mateix mur de migdia, apartat de l'arcòsoli, fa pensar en un seguit de pintures perdudes (durant el barroc i com a conseqüència de l'obertura d'una capella en aquest mur), que completaven el tema.²

Totes les escenes són perfectament diferenciades per uns espais marcats per línies de colors i seguin el sistema de composició utilitzat en la pintura sobre taula de tot el Romànic.

La Ressurrecció (Judici Final).

R. VILADÉS

És interessant de remarcar la simetria total de la composició, present en la distribució dels plafons i també en la utilització dels colors. El color respon a una voluntat de crear una harmonia cromàtica independent de la seva relació amb el color real. El blanc és el color bàsic per donar volum mentre que el negre ho és per al dibuix. La gamma cromàtica es redueix a blaus i vermells terrosos combinats equilibradament.

Iconografia

És un conjunt funerari que representa, com a tema central, el Judici final. Segueix, amb algunes modificacions la font literària de l'*Elucidariun* que cap a l'any 1100 va escriure Honorius d'Autun, i que Vicent de Bauvais va resumir i divulgar un segle més tard.

Segons aquest text literari, Crist-Jutge, apareixerà entre els núvols i al mig de la nit a l'hora senyalada; resuscitaran els morts i Jesús mostrarà les llagues de la Passió, amb la túnica oberta per demostrar el seu triomf sobre la mort: serà el Crist de la Passió, als seus trenta-tres anys.³

L'obra d'Honorius d'Autun, *Elucidariun*, era molt llegida al s. XII i es va representar a les façanes esculpides i als capitells de les esglésies del Sud-Est de França; a partir d'aquest nucli el tema es divulgà per tot Europa, sobretot a començaments del s. XIII quan França creava el gòtic. Aquest tema del Judici Final és sensiblement diferent al del tema representat en el Romànic; (l'exemple excepcional és St. Quirze de Pedret) que prenia com a font literària l'Apocalipsi de Sant Joan. Els teòlegs de finals del s. XII i començaments del s.

XIII prenen com a referència directe l'evangeli de St. Mateu: "Apareixerà l'estendard del Fill de l'Home al mig del Cel i totes les tribus de la terra es lamentaran i veuran el Fill de l'Home venir sobre els núvols del Cel amb poder i majestat. I enviarà els seus àngels que tocaran les trompetes i reuniran els escollits dels quatre vents, des d'una punta del cel a l'altra..." (Mt. XXIV, 30).

Aquest tema creat als inicis del gòtic francès, és el que es desenvolupa, amb moltes variants i amb un esquema més senzill, a Sant Pau de Casserres. A St. Pau hi manquen els símbols de la Passió (creu, corona d'espines, claus) però les llagues ensangrentades són prou gràfiques que Crist-Jutge és el triomfador de la mort. Al costat de Crist s'hi representen els símbols de l'eternitat: l'alfa i l'omega, principi i fi segons la tradició romànica i també el sol i la lluna. Els àngels trompeters anuncien el Judici i els morts surten de les seves tombes; l'escena es presidida per l'Anyell de Déu (l'"*Agnus Dei*") amb la creu i la ferida símbol del sacrifici. L'àngel turiferari mou l'encenser i un animal, possiblement un heron té el paper de símbol de la mortal corrupció.

L'escena inferior central, molt fraccionada, representa la lluita de Sant Miquel arcàngel amb el diable (únicament se'n conserva un fragment de la cua, la qual cosa fa pensar que es representava sota la forma de drac): és la lluita del bé contra el mal, Miquel acompanyat de Gabriel contra el dimoni. Altres aspectes de l'hagiografia de Sant Miquel es representen també a Casserres. A l'intradós de l'arc hi figura l'escena de l'aparició de Sant Miquel l'any 492 al Mont Gargano (Itàlia); la llegenda explica que el sant es va aparèixer en forma de brau i que les sagetes que llençaven els caçadors els retornaven de nou. En aquest lloc s'hi edificà un santuari. St. Miquel tornà a aparèixer novament a França el s. VIII, concretament a la Normandia i d'una manera similar. S'hi edificà un temple, Mont-Saint-Michel, que aviat fou un dels centres de peregrinació més importants de la cristiandat medieval. La reputació de St. Miquel lluitant contra el drac es popularitzà a partir de la suposada aparició a Normandia.⁴

L'altra variant que completa l'Iconografia de St. Miquel apareix també a Casserres i correspon a l'últim fragment de pintura trobat l'any 1979, i que no es conserva completament. Representa l'escena de la Psicostasi:⁵ el dimoni en forma d'animal esgarrifós pressiona un dels braços de la balança en què Miquel pesa les ànimes, —les accions dolentes i les bones—, el dia del Judici Final. Durant l'època medieval l'home imaginava el dimoni com un ésser esgarrifós; una descripció del s. XI de Raoul Glaber ens

Àngels trompeters de St. Pau de Casserres. Intradós de l'arc cosolè.

R. VILADÉS

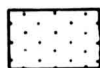
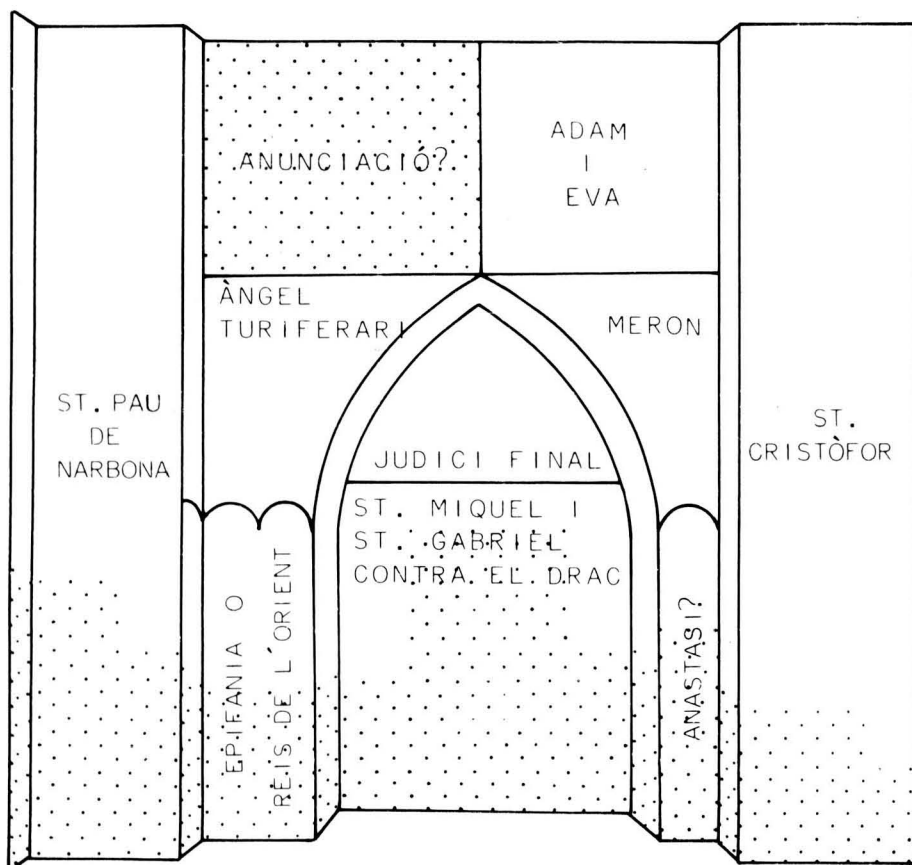
diu: "...una nit, abans de l'ofici de matines es posà dempeus davant el meu llit una mena de nan, terrible a la vista. Pel que vaig poder jutjar, tenia una estatura mediocre, amb el coll petit, la cara demacrada, els ulls molt negres, el front arrugat i crispat, el nas inflat, la boca sortint, els llavis grossos, la barba fugissera i molt estreta, les orelles pelades i punxegudes, els cabells arrissats com formant una malesa, les dents de gos, el crani afuat, el pit inflat, un gep a l'espatlla, les cuixes tremoloses, la vestimenta sòrdida, esgotat per l'esforç, tot el cos tombat vers endavant..."⁶

Aquest tema de la Psicostasi s'entén perfectament dins el programa del Judici Final: St. Miquel pesarà les ànimes i els bons i justos gaudiran de la glòria eterna. Cal esmentar que aquest conjunt mural de Sant Pau de Casserres és

l'únic exemple conservat a Catalunya de pintura mural on es desenvolupa una escena del Judici Final amb la presència de Sant Miquel com a pesador d'ànimes (psicopompos) i com a lliberador del mal.

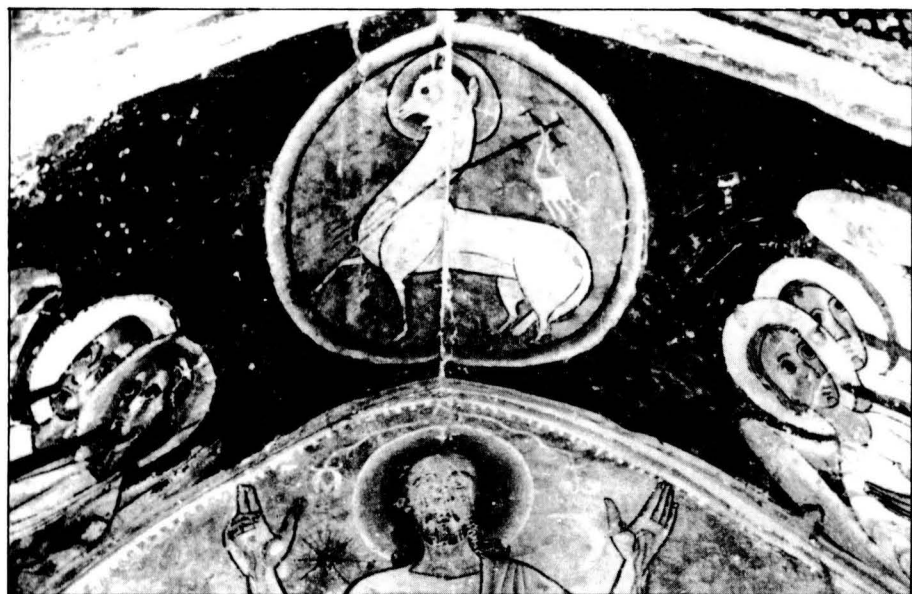
El plafó que representa el pecat d'Adam i Eva s'inscriu dins la temàtica de Judici; pel primer pecat l'home necessitarà la redempció de la mort de Crist per a perdonar els seus pecats. Si en l'altre plafó (actualment perdut) hi havia l'escena de l'Anunciació com alguns autors han sostingut, s'establiria una perfecta relació: l'Anunciació és l'acompliment de la promesa de Salvació de Déu als homes.

L'escena que representa el Crist sobre un fons estrellat s'ha identificat com l'Anastasi o davallament de Crist als llimbes per cridar els homes a judici; si

Tros perdut

Esquema posició pintures

L'Anyell de Déu.

R. VILADÉS

drien ésser els conservats avui a Sta. Maria de l'Antiguitat. El conjunt és rematat per dues grans figures, la de Sant Pau de Narbona, patró de l'Església, i la de Sant Cristòfor.

Valoració Estilística

Hom ha identificat les pintures de Casserres com a obra de l'anomenat Mestre de Lluçà, gran pintor de finals del Romànic inscrit dins el corrent estilístic conegut amb el nom de Neobizantinisme. A la fi del s. XII i a principis

aquest fos el tema (recordem que es conserva molt malament) s'inscriuria perfectament dins la temàtica general del conjunt pictòric. Ocupant una posició simètrica a l'anterior plafó es troben tres figures aliniades, els tres Reis de l'Orient; l'Epifania és un tema sovint representat en els conjunts funeraris de finals del s. XIII.

Totes les variades escenes es poden relacionar directament o indirecta amb el tema del Judici Final i amb la idea de la mort; recordem que es tracta d'un conjunt funerari i que els sarcòfags po-

del s. XIII una nova onada de Bizantinisme arribà a Catalunya procedent d'Itàlia, pel camí del Rosselló i la Cerdanya. Aquesta influència envai tota l'Europa occidental i es coneix també amb el nom d'estil 1200; cal precisar que es tracta d'una simbiosi entre la influència oriental i la manera de fer local. Sembla ser que el nou corrent es concretà a les terres centrals de Catalunya i els exemples més significatius són: El frontal de Balltarga, el de Sta. Maria d'Avià, el de St. Sadurn de Rotgers i l'àmplia obra atribuïda al mestre de Lluçà: el frontal i laterals de l'església de Sta. Maria de Lluçà, la creu de fusta del mateix lloc, el frontal dels arcàngels, el de Sta. Magdalena de Solanllog i les pintures murals de St. Marti de Puigreig, St. Andreu de Cal Pallot i les de Casserres.⁷

Més que parlar d'un sol mestre per a tantes obres, cal pensar en un ampli taller que repetí les tècniques i les fórmules emprades per un home genial (segurament l'autor del Retaule i laterals de Lluçà) per tota la zona central de Catalunya.

Després d'un seguit de datacions diferents, actualment predomina la idea de considerar les obres del Mestre de Lluçà o del Taller que sorgí d'aquest mestre, de mitjan s. XIII, concretament entre 1230 i 1250. Aquesta seria doncs una data aproximada pel que fa al conjunt mural de Sant Pau de Casserres, una obra excepcional i malauradament desconeguda, inscrita dins el Romànic català però amb una iconografia plenament gòtica la qual cosa la fa una peça clau que marca les pautes entre el romànic i el gòtic.

NOTES

- 1 Per més informació sobre les Pintures de St. Pau de Casserres. R. SERRA i ROTÉS: *Les pintures murals romàniques de Sant Pau de Casserres*. Volum 2on. de "XXVI Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos del Bages". Editat pel Centre d'Estudis del Bages" (en curs de publicació).
2. VIGUE, J. i BASTARDES, A: *Monuments de la Catalunya romànica. I. El Berguedà*. Artestudi Eds. Barcelona, 1978, pp. 78.
- CARBONELL, E: *Notes sobre unes pintures murals descobertes a Sant Pau de Casserres* "Quaderns d'Estudis medievals" n.º 1, maig, 1980, pp. 61-62.
3. SUREDA, J: *El Gòtic Català. I. Pintura*. Barna, 1977, pp. 153.
4. MALE, E: *L'art religieux...* pp. 257-262.
5. CARBONELL, E: *Notes sobre les pintures murals...* pp. 61-62.
6. G. DUBY: *L'An mil*. Paris, 1967, pp. 137.
7. SUREDA, J: *La Pintura romànica a Catalunya*. Alianza Forma. Madrid, 1981.

Rosa Serra i Rotés Llicenciada en Història de l'Art i membre del Departament d'Història de l'Ambit de Recerques del Berguedà